

แนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก
ตำบลดอนรัก อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี
Guidelines of the New Theory Agricultural Farm
Management of Ban Don Rak Community, Don Rak
Sub-district, Nong Chik District, Pattani Province

ณรรช หลักชัยกุล

Nat Luxchaigul

คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์

Faculty of Humanities and Social Sciences

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Prince of Songkla University

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชน และเสนอแนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก ตำบลดอนรัก อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้นำชุมชน นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร และเกษตรกรในพื้นที่ จำนวน 10 ราย เลือกศึกษากลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงอุปนัย และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก ได้แก่ 1) เทคนิคการประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่ 2) ความรู้ และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการธรรมชาติ 3) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการงบประมาณ และทรัพยากร และ 4) การบริหารจัดการคนในฟาร์มชุมชน สำหรับแนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ประกอบด้วย 1) ส่งเสริมความคิดด้วยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจ

พอเพียง 2) สร้างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการเข้าร่วมเรียนรู้ และความภาคภูมิใจของเกษตรกร 3) มุ่งประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมของฟาร์มชุมชน และ 4) เพิ่มประสิทธิผลการจัดการฟาร์มชุมชนของหน่วยงานสนับสนุนภาครัฐ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน

คำสำคัญ: ฟาร์มชุมชน, ปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์ม, เกษตรทฤษฎีใหม่

Abstract

This qualitative research has objectives to study the promoting factors of the new theory agricultural farm management and proposes the guidelines of the new theory agricultural farm management in Ban Don Rak Community, Don Rak Sub-district, Nong Chik District, Pattani Province. The sampling groups included community leaders, agricultural extensionists and famers in this area was selected by purposive sampling, used an in-depth interview and content analysis was created inductive conclusion and descriptive data.

The results showed that promoting factors of the new theory agricultural farm management are consisted of 1) techniques of new theory agriculture, 2) knowledge and technology for nature management, 3) community participation in budget and resource management, and 4) human management in community farms. The proposal guidelines the new theory agricultural farm management consists of 1) promoting ideas with the sufficiency economy philosophy, 2) creating changes resulting from learning participation and the pride of farmers, 3) focus on the benefits obtained from participating in community farm activities, and 4) increases the effectiveness of community farm management by government support agencies and all stakeholders.

Keywords: Community Farm, Promoting Factors of Farm Management, New Theory Agriculture

บทนำ

ในระบบเศรษฐกิจโดยทั่วไปจะประกอบด้วยกลุ่มขององค์การหรือสถาบันทางเศรษฐกิจที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิต การแลกเปลี่ยน การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคสินค้าและบริการ กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่ส่วนใหญ่มีอยู่อย่างจำกัดเพื่อตอบสนองของความต้องการของมนุษย์ที่มักมีความต้องการที่ไม่จำกัด ซึ่งการจัดสรร และใช้ทรัพยากรล้วนเป็นบทบาทของทุกหน่วยเศรษฐกิจที่ประกอบด้วยครัวเรือน หน่วยธุรกิจ และองค์การภาครัฐที่ต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน และดำเนินการให้เกิดกระแสการหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจ ทั้งนี้ในระบบเศรษฐกิจของประเทศหนึ่งย่อมมีการผลิตสินค้าและบริการที่หลากหลาย และการผลิตในสาขาเกษตรก็จัดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของระบบเศรษฐกิจเช่นกัน

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโควิด-19 ฝืดขาดขวาน และสงครามรัสเซีย-ยูเครนที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต และความเป็นอยู่เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเกษตรกรที่ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดต่อการใช้ทรัพยากรในการผลิตทางการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ ปัจจัยด้านที่ดิน แรงงาน พูน และผู้ประกอบการที่เป็นผู้จัดการฟาร์มเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

“ฟาร์ม” จัดเป็นหน่วยธุรกิจประเภทหนึ่งที่มีการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การฟาร์มตามที่กำหนดไว้ อาทิ การสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว เพื่อนำมาใช้ในการดำรงชีพ ผู้ประกอบการฟาร์มจำเป็นต้องมีการจัดการที่ดีจึงจะประสบความสำเร็จได้ตามที่มุ่งหวัง ซึ่งบทบาทที่สำคัญของการจัดการฟาร์มคือการตัดสินใจในการดำเนินงานฟาร์มโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดภายใต้สถานการณ์ความเสี่ยง และความไม่แน่นอนดังกล่าว เพื่อเป็นแนวทางแก้ปัญหา กิจกรรมภายในฟาร์ม การใช้ปัจจัยการผลิตในฟาร์มให้เกิดประโยชน์สูงสุด และการคัดเลือกกิจกรรมการผลิตให้สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ ตลอดจนความรู้ ความสามารถ และทักษะของเจ้าของฟาร์ม (อัจจรา โพธิ์ดี, 2563) นอกจากนี้การจัดการฟาร์มต้องมีการพัฒนาแผนงบประมาณเพื่อจุดประสงค์การวางแผนการใช้ที่ดิน แรงงาน และเงินทุนที่เพียงพอเพื่อดำเนินการตามแผน และการจัดหางบการเงินเพื่อประเมินว่าแผนประสบความสำเร็จได้ดีเพียงใด (Edwards and Duffy, 2014)

อย่างไรก็ดี ผู้ประกอบการในภาคการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรจำนวนมากในท้องถิ่นยังคงประสบกับความยากลำบาก และมีรายได้ต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของครัวเรือนทั่วไป การที่จะทำให้ภาคการเกษตรของไทยยังคงมีบทบาทเป็นแหล่งผลิตปัจจัยสี่ที่มีความสำคัญในการเลี้ยงประชากรไทย และประชากรโลกต่อไป ดังนั้นทุกภาคส่วนจึงต้องหันมาให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรในภาคการเกษตรอย่างจริงจัง เพื่อให้การเกษตรของไทยมีการเจริญเติบโตได้อย่างมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน (อัจฉรา โพธิ์ดี, 2563)

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร ที่ได้พระราชทานในโอกาสต่างๆ สรุปถึงประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ที่ตั้งอยู่บนกรอบแนวคิดของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ ให้ประชาชนพออยู่พอกินสมควรแก่อัตภาพในระดับที่ประหยัด ไม่อดอยาก และเลี้ยงตนเองได้ การทำเกษตรแบบผสมผสานระหว่างการจัดพื้นที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย และมีชีวิตอย่างยั่งยืนโดยแบ่งพื้นที่เป็นส่วน ๆ คือ 30:30:30:10 ได้แก่ พื้นที่น้ำ พื้นที่ดินเพื่อเป็นที่นาปลูกข้าว พืชไร่ ที่อยู่อาศัย และเลี้ยงสัตว์ จึงเป็นหลักการในการจัดการที่ดิน และน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด และพึ่งพาตนเองได้ (อดิศักดิ์ เหล่าพิมพ์, 2564) โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไป อันเป็นการประหยัดงบประมาณอีกด้วย (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2561)

ตัวอย่างของโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรกรมยังยืนตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยมุ่งเน้นการนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่ให้เข้มแข็งเพื่อให้สามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม โดยลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีผลตอบแทนที่จะทำให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิต และประกอบอาชีพการเกษตรได้อย่างยั่งยืน (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2559) อาทิ โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งกลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ มีวัตถุประสงค์ให้เกษตรกรมีแหล่งเก็บกักน้ำไว้ใช้สำหรับการเกษตร และเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินที่เหมาะสมกับพื้นที่ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2564)

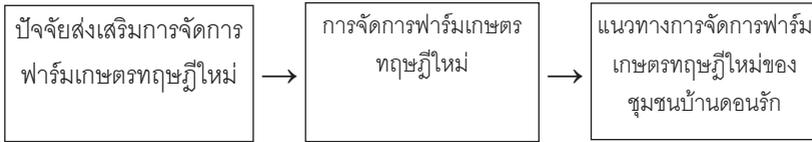
สำหรับปัจจัยเชิงนโยบาย และแผนการพัฒนาต่าง ๆ ของภาครัฐที่ส่งผลกระทบต่อการประกอบธุรกิจการทำฟาร์ม ซึ่งผู้ประกอบการฟาร์มจะต้องแสวงหาข้อมูลข่าวสารติดตาม และทำความเข้าใจกับนโยบาย แผนงาน โครงการ และมาตรการต่าง ๆ เพื่อพิจารณาการเข้าร่วมโครงการหรือขอรับผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้จากโครงการหรือมาตรการที่ภาครัฐกำหนด รวมทั้งใช้เป็นข้อมูลในการปรับตัวให้ทันต่อสถานการณ์ซึ่งนโยบาย และแผนพัฒนา รวมทั้งมาตรการต่าง ๆ จะมีหลายระดับ และรูปแบบ อีกทั้งมีช่วงระยะเวลาดำเนินงานแตกต่างกันไปในระยะยาว และระยะสั้นเฉพาะกิจหรือเฉพาะกลุ่ม มีเป้าหมายเพื่อการถ่ายทอดความรู้ การสนับสนุนปัจจัยการผลิต และอุปกรณ์การเกษตร และการให้บริการต่าง ๆ เช่น การวิเคราะห์ดิน การตรวจจรับรองฟาร์ม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาแหล่งน้ำ การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรการเกษตร เป็นต้น (อภิชาติ พงษ์ศรีหุดุลชัย, 2563)

จากที่กล่าวมาผู้วิจัยสนใจศึกษาแนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมฟาร์มชุมชนตัวอย่างของโครงการเดินตามรอยเท้าพ่อเพื่อการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืนหรือโครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อ ซึ่งเป็นการบูรณาการร่วมกันด้วยสรรพกำลังของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่างๆ และการระเบิดจากภายในโดยผสมผสานภูมิปัญญา และปรัชญาของผู้รู้มาใช้ มีการจัดการและดำเนินการปัจจัยการผลิตอย่างเป็นระบบด้วยทุน ความรู้ เทคโนโลยี และศักยภาพการประกอบการ จนทำให้ฟาร์มชุมชนตัวอย่างบ้านดอนรักมีความสมดุลของการใช้พื้นที่ผลผลิตที่หลากหลาย ระบบนิเวศที่สมบูรณ์ ต้นทุนการผลิตต่ำ และเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีรายได้ตลอดทั้งปี

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก ตำบลดอนรัก อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี
2. เพื่อเสนอแนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก ตำบลดอนรัก อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี

กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ บทความ และรายงานวิจัย รวมถึงสารสนเทศทางอินเทอร์เน็ตของโครงการ บริบทชุมชนบ้านดอนรัก และหน่วยงานสนับสนุนภาครัฐเกี่ยวกับการส่งเสริมการจัดการฟาร์มชุมชน
2. สร้างเครื่องมือ และลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายตามขอบเขตการวิจัยในประเด็นปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชน
3. รวบรวม และวิเคราะห์เนื้อหาของปัจจัยต่างๆ และเสนอแนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามกึ่งโครงสร้างในการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้นำชุมชน นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร และเกษตรกรในพื้นที่ที่เข้าร่วมกิจกรรมฟาร์มชุมชนตัวอย่างบ้านดอนรักของโครงการเดินตามรอยเท้าพ่อเพื่อการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืนหรือโครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อ

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ศึกษาบริบทชุมชน และกิจกรรมฟาร์มชุมชนตัวอย่างจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
2. วิเคราะห์ปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่จากการกำหนดข้อมูล และจำแนกตามหมวดหมู่ทั้งในประเด็นหลัก และรองเพื่อสะท้อนปรากฏการณ์ที่ศึกษา อาทิ ข้อความ เนื้อหาสาระ และสัญลักษณ์ ให้เป็นหมวดหมู่เพื่อการตีความและแปลความหมาย

3. เขียนบทวิเคราะห์ที่เชิงพรรณนาความโดยนำแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดเป็นกรอบของประเด็นการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ค้นพบ ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ตามแต่ละประเด็น และวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อตีความหมาย และอ้างอิง

4. ตรวจสอบความถูกต้อง และความเที่ยงตรงของเนื้อหาด้วยการวิเคราะห์แบบสามเหลี่ยม (Triangulation Data Analysis) ด้านบุคคล สถานที่ และเวลาที่มีความแตกต่างกันตามบริบทที่ศึกษา จัดกระทำ และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอข้อมูลผ่านการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) (ชาย โปธิธิตา, 2550) เพื่อแสดงรายละเอียดของผลการศึกษา และเสนอแนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก

ผลการศึกษา

การถอดบทเรียนที่มาจากโครงการ พื้นที่ฟาร์มชุมชน และปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนบ้านดอนรัก นำเสนอผลการศึกษา และแนวทางการจัดการดังต่อไปนี้

1. ที่มาของโครงการ และพื้นที่ฟาร์มชุมชน

โครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อ เป็นโครงการฟาร์มชุมชนของในหลวงรัชกาลที่ 9 และโครงการแรกของในหลวงรัชกาลที่ 10 ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งของรัฐที่เกิดผลประโยชน์ร่วมกันภายในชุมชนสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐที่มุ่งปรับเปลี่ยนการบริหารงานไปตามสภาพแวดล้อม และความต้องการของคนในชุมชน แม้อาจจะถูกมองว่าเป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ และไม่ต่อเนื่องก็ตาม

ในพื้นที่หลายอำเภอของจังหวัดปัตตานี มีการดำเนินการจัดทำโครงการในลักษณะเดียวกัน โครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อจะมีการจัดทำเวทีประชาคม กำหนดแนวทางการจัดการงบประมาณที่ได้ ตำบลละ 2,500,000 บาท เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการในแต่ละกิจกรรม บางตำบลแยกกันทำเป็นรายหมู่บ้าน โดยการเฉลี่ยแบ่งงบประมาณดังกล่าว บางพื้นที่ตำบลได้มีการดำเนินการเป็นรายตำบล โดยแบ่งหน้าที่ให้สมาชิกในแต่ละหมู่บ้านเข้ามาทำงานในจุดเดียวเพื่อสะดวก

ในการบริหารจัดการในงบประมาณที่จำกัด สำหรับตำบลขนาดใหญ่ที่มีหลายหมู่บ้าน จะมีความหลากหลายของอาชีพทางการเกษตร และตามความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ หมู่บ้านตำบล (ข่าวภาคใต้, 2561)

“ก่อนหน้านี้มีแนวคิดว่าจะทำอย่างไรที่จะทำให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน และให้ชาวบ้าน ได้ประโยชน์ด้วย มีการพูดคุยกับชาวบ้านในร้านน้ำชาถึงเรื่องปลูกผัก ขณะนั้นได้ทำกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ 7-15 คน กระทั่งมีโครงการ 9101 ที่มีงบประมาณมาให้ 2.5 ล้านบาท จึงได้ทำประชาคม ร่วมกับชาวบ้านอีกครั้ง ลงความเห็นจะทำฟาร์มปลูกผักกัน จึงแบ่งเงินเป็น 2 ส่วน คือ ค่าแรง 1.5 ล้านบาท สำหรับสมาชิก 500 คนที่เข้าร่วมประมาณ 2 เดือนเศษ ๆ คนละ 300 บาท เป็นเวลา 10 วัน และค่าวัสดุ ค่าบริหารจัดการอีก 1 ล้านบาท โดยพยายามทำทุกอย่างตามรอยเท้าพ่อ เช่น ในพื้นที่ปลูกผักจะมีแก้มลิงเล็กๆ ไว้กักเก็บน้ำ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด”

(ผู้นำชุมชน, 2564)

สำหรับพื้นที่ฟาร์มชุมชนดอนรัก มีการจัดแบ่งพื้นที่ของชลประทาน ประมาณ 4 ไร่ โดยปรับไปตามความเหมาะสมของพื้นที่ตามหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่ ประกอบด้วยสวนของน้ำ มีการขุดสระ ปลูกหญ้าแฝกที่คันดิน ทำแก้มลิงเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในตอนหน้าแล้ง ปลูกพืชน้ำ และเลี้ยงสัตว์น้ำ มีส่วนของนาข้าว พืชไร่พืชสวน ไร่เงาะ พื้นที่ใช้สอย ที่พัก และร้านค้าชุมชน

“ชุมชนดอนรักเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีระบบการจัดการน้ำในตรงนี้ เมื่อก่อนนี้ยังไม่มีสระน้ำ จะเป็นที่ดินแฉะ ๆ มีการใช้ศาสตร์ของพระราชาก็ปล่อยให้ น้ำเข้ามา มีการขุดคูเล็ก ๆ และมีแก้มลิงเก็บกักน้ำไว้เป็นจุด ๆ ละ 3 เมตร ห่างกัน 1.3 เมตร เพื่อประโยชน์ใช้สอย เมื่อมีการปล่อยน้ำลงมาจำนวนมากก็จะมีระบบผันน้ำลงคลอง ซึ่งตอนนี้ ยังไม่มีปัญหา แต่ที่นี้เกิดน้ำท่วมในรอบปีที่ผ่านมา แต่คันคลองที่นี้สูงขึ้นมากแล้ว ดังนั้น ในเรื่องของการแก้ปัญหา น้ำ คือ การจัดการวางแผนการเพาะปลูกพืช และกักน้ำใช้ประโยชน์ ตอนหน้าแล้ง รวมถึงการจัดการวางแผนการปลูกพืชที่สามารถอยู่ในน้ำได้ เช่น

ฝรั่ง หรืออะไรที่อยู่ไม่ได้ จะยกให้สูงขึ้น ส่วนพืชผัก จะดูช่วงอายุการเก็บเกี่ยว ซึ่งทราบว่าเดือนพฤศจิกายน หากฝนมาก จึงต้องวางแผนว่า วันที่ 15-20 ตุลาคมต้องเก็บเกี่ยวพืชแล้ว โดยไม่จำเป็นต้องมีที่ดิน สามารถปลูกในภาชนะ ในกระถาง หากน้ำมากก็จะยกขึ้นไปในที่สูงได้ น้ำจะลงไปสู่ที่ต่ำเสมอ ซึ่งจะอยู่ไม่นาน แต่ในเรื่องของการระบายน้ำ ไม่มีฝายระบายน้ำ หากมีน้ำเค็มหนุนจะลำบาก เพราะไม่มีน้ำรดน้ำต้นไม้ ดังนั้นการผันน้ำเข้ามา และเลี้ยงให้เป็นน้ำจืด จึงเรียกว่าฝายทดน้ำ และแก้มลิงเก็บกักน้ำ”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

2. ปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่

2.1 เทคนิคการประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่

การจัดการพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกจะใช้พื้นที่ไม่มากนักก็สามารถทำการเกษตรได้ ตามหลักเกษตรทฤษฎีใหม่ของในหลวงรัชกาลที่ 9 แบ่งพื้นที่เป็น 30: 30: 30: 10 ซึ่งเหตุผลในการแบ่งพื้นที่ โดย 30 % แรกคือ “แหล่งน้ำ” ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการเกษตร ควรมากพอที่จะหล่อเลี้ยงพืชผักในไร่สวน บ่อน้ำสามารถเลี้ยงปลากินพืชที่ไม่ทำลายระบบน้ำ และน้ำจะไม่เน่าเสีย เช่น ปลาตะเพียน ปลาทับทิม และปลาดุก ซึ่งกินอาหารจากธรรมชาติ

ใน 30% ที่สองคือ นาข้าว ประเทศไทยเป็นประเทศที่เป็นอูข้าวอู่น้ำ ปัจจุบันมีการทำนายน้อยลง และซื้อข้าวกระสอบบริโภคมากขึ้น การจัดการฟาร์มชุมชนจะมีพื้นที่นาขนาดเล็กถึง ซึ่งจะโดนน้ำท่วมตลอด แต่สามารถปลูกข้าวได้ปีละ 3 ครั้ง เป็นการปลูกข้าว 3 เดือนหรือ 120 วัน

“หากเหลือข้าว สามารถนำไปขายได้อย่างน้อยปีละครั้ง การทำนา จะพอกินสำหรับคนในครอบครัว เกี่ยวกับการปลูก 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างของในหลวง ไม้กลางไม้ค้ำลูกและไม้ อายุสั้นอยู่ในพื้นที่เดียวกัน กว่าจะได้กินมะพร้าวจะใช้เวลา 4 ปี ก็กินกล้วยก่อน ซึ่งปลูกเพียง 6 ถึง 8 เดือน จะเก็บผลมะนาวเมื่ออายุ 6 เดือน ซึ่งอาจได้กินข้าวโพดหรือพวกผักกาด ก่อนก็ได้ ซึ่งในพื้นที่ส่วนนี้

สามารถปลูกพืชตามต้องการ นั่นคือ กินทุกอย่างที่ปลูกหรือ ปลูกทุกอย่างที่กิน หากเหลือก็แบ่งให้เพื่อน และขายเพื่อเอาทุนคืน”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

ส่วน 30% ถัดมาจะปลูกผักน้ำ ผักบุ้งผัก กระเฉด และบัว ปลูกหญ้าแฝกเพื่อลดการทำลาย และการชะล้างของหน้าดิน ปลูกตะไคร้หรือพืชผักล้มลุกรอบ ๆ สระ ไม้ผลไม่ยืนต้น และสามารถปลูกพืชแซมได้เพื่อความร่มรื่น

สำหรับ 10% ที่เหลือเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ปลูกผักข้างบ้าน เช่น สาระแหน่ ใบมะกรูด โหระพา มีกินทุกอย่างที่ปลูก ปลูกทุกอย่างที่อยากกิน หากเหลือก็ขาย

“สามารถทำได้หมด ถ้ามีแนวคิดไปประยุกต์ใช้ ทำอะไรก็ได้อย่าให้ตัวเองเดือดร้อน และเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวง ทรงดำรัสว่าไม่ได้ห้ามให้คนเป็นหนี้ เป็นหนี้ได้ให้กู้ได้”

(ผู้นำชุมชน, 2564)

การจัดการพื้นที่ดังกล่าว เป็นการประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่ไปตามสภาพพื้นที่ด้วยการจัดการฟาร์มชุมชนอย่างเป็นระบบ มีการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตที่ส่งผลต่อการสร้างงาน สร้างอาชีพ และรายได้ให้กับคนในชุมชน อีกทั้งการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐที่ไม่เข้าไปแทรกแซงวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ด้วยความเป็นชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งที่มีสถาบันครอบครัว และความเป็นเครือญาติยึดเหนี่ยวทางสังคม และกำหนดระเบียบปฏิบัติร่วมกันเพื่อเป็นต้นแบบของฟาร์มชุมชนยั่งยืน

2.2 ความรู้ และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการธรรมชาติ

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เริ่มต้นจากความต้องการของคนในชุมชน แม้มีข้อจำกัดด้านเวลา และสถานที่ซึ่งสมาชิกไม่ได้เรียนรู้ในทุกเรื่อง การแสวงหาความรู้ด้วยการทดลองปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ เสริมด้วยการถ่ายทอดความรู้ของเจ้าหน้าที่ภาครัฐด้วยการฝึกปฏิบัติการเรียนรู้ในฟาร์มชุมชน เป็นการเรียนรู้หลักการใช้

ธรรมชาติจัดการธรรมชาติ หากพืชเป็นโรคก็ต้องการรักษาเช่นเดียวกับร่างกายมนุษย์ที่เจ็บป่วย การใช้สารเคมีจะเกิดสารตกค้างในพืช ซึ่งฟาร์มชุมชนจะมีผักปลอดสารพิษไว้จำหน่าย และเป็นจุดขายที่สำคัญ

“เดิมมีการฉีดสารเคมีทันทีเมื่อชาวบ้านพบปัญหา ปัจจุบันนี้ ผักปลอดสารพิษใคร ๆ ก็พูดถึง แต่สำหรับผักปลอดสารพิษที่ฟาร์มชุมชนดอนรักแล้ว จะมีการควบคุม และมีลูกไล่หรือเครือข่ายที่เป็นบุคคลที่ทำงานในฟาร์มชุมชน ซึ่งในจำนวน 500 คนที่เข้าอบรมนี้ มีการกลับไปปลูกที่บ้าน และมีระบบการจัดการตามกระบวนการที่สอนในเรื่องของการปลูกพืชว่าทำอย่างไร และมีสารไล่แมลงอะไรบ้าง ซึ่งองค์ความรู้สารไล่แมลงนี้เป็นของใช้ใกล้ตัว เช่น สมุนไพรเครื่องแกงส้ม สามารถเป็นสมุนไพรไล่แมลงที่ดี ในการไล่พวกเพลี้ยสีขาสำหรับต้นถั่ว ซึ่งระบาดเยอะมาก เราใช้สมุนไพรพวกนี้ฉีด ประมาณ 3 วันต่อครั้งก็จะหายไป ซึ่งการป้องกันหากเกิดแล้วจะต้องมีการยับยั้ง หากไม่ไหวจริง ๆ ต้องทำลายทิ้งทิ้งแปลง”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

การฝึกปฏิบัติการเรียนรู้เรื่องการป้องกัน และกำจัดศัตรูพืชจะไม่ใช้สารเคมี เป็นวิธีการที่มีความจำเป็นในการจัดการกับโรคระบาดในพืช การส่งเสริมการใช้ชีวภัณฑ์ด้วยการเพาะเชื้อไตรโคเดอร์มา (Trico Derma) ซึ่งเกิดจากการขยายเชื้อโดยไม่ได้เกิดกระบวนการทางเคมี จึงเป็นจุลินทรีย์ชีวภัณฑ์มีชีวิต ซึ่งสามารถป้องกันโรคพืชได้

“เป็นเชื้อที่สามารถป้องกันยับยั้งโรคที่เกิดจากเชื้อรา เนื่องจากในฤดูฝนชุก มักจะมาทำลายพวกพืชผัก เช่น มะละกอ พริกที่เกิดจากเชื้อรา และแบคทีเรีย จึงมีการขยายเชื้อราพวกนี้เพื่อยับยั้ง ป้องกันการเกิดโรค”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

สำหรับเชื้อราบิวเวอร์เรีย (Beauveria Bassiasna) จะใช้ในการกำจัดโรคพืชเช่นกัน พวกหนอน และแมลงตัวเล็ก ๆ ซึ่งจะมีสปอร์เข้าไปทำลาย และเจาะระบบโครงสร้างภายในของพืช และจะตายในที่สุดโดยบิวเวอร์เรีย สามารถกำจัดแมลงปีกแข็งด้วงกุหลาบในปาล์ม ด้วงแรดในมะพร้าว ซึ่งระบาดกันมากได้

“การผลิตเชื้อราจำหน่ายในฟาร์มชุมชนดอนรัก โชคดีที่ชุมชนมีศูนย์จัดการดิน-ปุ๋ยชุมชน ซึ่งได้รับรางวัลชนะเลิศอันดับที่ 1 ในจังหวัดปัตตานี การจัดการของศูนย์ในการตรวจวิเคราะห์พื้นที่ทางการเกษตร โดยเฉพาะนาข้าว โดยมีสมาชิกเข้าร่วม 30 ราย สมาชิกเข้าร่วมจะทราบว่า ดินที่ใช้ในการทำนาจะต้องใส่ปุ๋ยอะไรบ้าง และใช้ปุ๋ยตามค่าวิเคราะห์ดิน โดยผลิตข้าวปลอดสาร และมีศูนย์จัดการศัตรูพืชชุมชนอยู่ในชุมชนดอนรักด้วย ซึ่งได้รางวัลที่ 4 ของจังหวัด เพิ่งจะดำเนินงานมาได้ 2 ปี โดยชาวบ้านมีการทำเกษตรผสมผสาน การเกษตรอินทรีย์ซึ่งจะต้องใช้ความรู้ในเรื่องดังกล่าว”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

การใช้เทคโนโลยีโดยธรรมชาติจัดการธรรมชาติดังกล่าวเป็นวิธีการที่มีความปลอดภัยในการกำจัดโรคระบาดในพืช

“ในการผลิตเชื้อราดังกล่าว จะไม่มีผลเสียหรือเป็นภัยต่อพืช และสัตว์ รวมถึงคน และสิ่งแวดล้อม เพราะเป็นสารชีวภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นเอง จึงไม่มีสารตกค้าง จะผลิตพืชตัวไหน ต้องศึกษาเรียนรู้ก่อนว่าธรรมชาติของพืชชนิดนั้น เริ่มตั้งแต่เกิดจนเก็บเกี่ยวจะต้องพบกับสิ่งใดบ้าง เช่น หากฝนตก เกิดโรคหรือในช่วงฤดูแล้ง การป้องกันจึงเป็นสิ่งที่ดีที่สุดทางฟาร์มมีการขายหัวเชื้อจำหน่าย มีการสอนให้ผลิต และจำหน่ายที่ฟาร์มชุมชน

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

2.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการงบประมาณ และทรัพยากร การเข้าร่วมกิจกรรมของฟาร์มชุมชน มีทั้งส่วนราชการ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านต่างเข้ามาช่วยกันสนับสนุน โดยได้งบประมาณจากภาครัฐ มีการวางแผน การใช้งบประมาณ และทรัพยากรอย่างเป็นระบบ และใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การดำเนินงานเรื่องงบประมาณที่เข้ามาช่วยสนับสนุนการผลิต ที่ปลอดภัยภายในฟาร์มชุมชน ทั้งนี้ หลังจบโครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อแล้ว งบประมาณดังกล่าวจะถูกใช้จนหมด โดยมีคณะกรรมการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย ที่ถูกต้อง และตรวจสอบได้

“ปัญหาของโครงการนี้เป็นเรื่องของการเบิกจ่าย ซึ่งเกรงว่าหาก เงินหมดแล้วแต่งงานไม่ออก ที่ฟาร์มมีการใช้เงินได้คุ้มค่ามากกว่าที่อื่น ซึ่งมักเจอปัญหา เมื่อไม่มีการจัดจ้างแรงงานแล้ว ทุกวันนี้ชุมชน ดอนรักยังมีรายได้จากการจัดการ เป็นเงิน 80,000 ภายใน 2 เดือน เงินเหล่านี้จะใช้เป็นค่าแรงให้คนงาน โดยจ่ายทุก 15 วัน จะจ่าย 150 บาทต่อวัน”

(ผู้นำชุมชน, 2564)

ดังนั้น ผู้นำ และนักพัฒนาชุมชนต้องสร้างความโปร่งใส สามารถตรวจสอบงบประมาณที่ใช้สนับสนุนโครงการ และต้องเข้าใจปากท้องของชาวบ้าน

“เมื่อโครงการเข้ามา จึงร่วมกันประชุม ชุมชนมีข้าว มีชื่อเสียง เรื่องข้าว เรื่องน้ำ แต่เดิมไม่มีความเชื่อว่าจะสามารถผลิตอาหาร เลี้ยงคนในชุมชนดอนรักได้ ทุกวันนี้เราปลูกผักเลี้ยงคนในเมืองด้วย ลูกค้าที่แพ้ไข่ เมื่อกินไข่ของฟาร์มชุมชนแล้วก็จะไม่มีอาการแพ้”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

2.4 การบริหารจัดการคนในฟาร์มชุมชน

การบริหารจัดการสมาชิกที่มาจากต่างครอบครัวกัน ย่อมมีปัญหา และเกิดความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติ การอยู่ร่วมกันจะมีการกำหนดเวลาทำงานที่แน่นอน และให้ค่าตอบแทนด้วยความยุติธรรม โดยคนทำงานจะได้เงินเต็มร้อย และคนไม่ทำงาน

จะได้ตามสัดส่วนที่มาทำงาน แม้มีปัญหามากมาย แต่ต้องยอมรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นให้ได้ โดยการเคารพกติกาที่กำหนดร่วมกัน

“กว่าจะประสบความสำเร็จทุกวันนี้เกิดจากความร่วมมือของประชาชนจำนวน 500 คน โดยจ่ายค่าแรง คนละ 300 บาท 10 วัน เฉลี่ยคนละ 3,000 บาท โดยการสับเปลี่ยนหมุนเวียนเข้ามาร่วมเรียนรู้ โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย ได้แก่ การปลูกพืช และการทำปุ๋ยสัตว์มีไก่ไข่ เป็ด และเลี้ยงปลา ซึ่งอยู่ในฟาร์มชุมชน โดยมีการนำผลผลิตที่ได้จากฟาร์มไปขาย”

(ผู้นำชุมชน, 2564)

3. แนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชน

3.1 ส่งเสริมความคิดด้วยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ 3 ห่วง มีความพอประมาณ มีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี และ 2 เงื่อนไข มีคุณธรรมนำความรู้ ประกอบกับการมีความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน สติปัญญา และแบ่งปันนำไปสู่ความรอบรู้ รอบคอบ และระมัดระวัง ด้วยการสร้างองค์ความรู้จากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์เข้ากับเกษตรทฤษฎีใหม่เพื่อจัดการฟาร์มชุมชนโดยขับเคลื่อนการเรียนรู้ตลอดชีวิตไปสู่ความสมดุลทั้งจากภายในตนเอง เพื่อนร่วมกลุ่ม และชุมชนส่งผ่านผลการพัฒนาด้านเศรษฐกิจชุมชน และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีที่มีวาทกรรมการพัฒนาประเทศคือ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน”

“หากมีพื้นที่ที่สามารถจัดสรรได้ในพื้นที่ที่ตนเองมี ซึ่งการออมเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียงด้วย นอกเหนือจากการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์แล้ว การเก็บเงินคือ การออมต้องมีวินัย มีกระปุกออมสิน แยกออกเป็นรายการหรือค่าใช้จ่ายสิ่งต่าง ๆ เงินที่ได้จากตัวเอง จะเห็นค่า และใช้อย่างเห็นประโยชน์มากขึ้น”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

“หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้เรามีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีเหตุ มีผล และความพอประมาณในการจัดสรรพื้นที่ การมีภูมิคุ้มกัน ในตัวที่ดี”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

ดังนั้น การรู้จักคิดนี้อยู่บนทางสายกลางเรื่องของความพอประมาณ คือ เป็นหนี้ได้อย่างมีเหตุผลแต่ต้องมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีด้วย

“พอดี แต่ไม่มากเกินไป มีเหตุผลในการใช้จ่าย”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

3.2 สร้างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการเข้าร่วมเรียนรู้ และความภาคภูมิใจ ของเกษตรกรในอาชีพเกษตรกรรมที่มีความยั่งยืนเพราะสามารถเลี้ยงคนในชุมชน และ คนทั้งประเทศ

“การเรียนรู้โดยชาวบ้าน 500 คนที่เข้ามาร่วมนั้น ไม่ได้นำความรู้ ที่ได้ไปปลูกพืชทั้งหมด ซึ่งคนในจำนวนนี้ต่างมีอาชีพอยู่แล้ว และ ไม่ได้ตั้งความหวังไว้สูงมากนัก แต่ผู้เข้าร่วมเรียนรู้เพียง 10 วัน หากมี 1 คนใน 10 คน นำไปปฏิบัติก็ถือว่าประสบความสำเร็จแล้ว หากทำทั้ง 500 คน ผลผลิตคงล้นตลาด และเหลือผลผลิตจำนวนมาก อาจเกิดการประท้วงตามท้องถนน ซึ่งการส่งเสริมให้ปลูกแล้ว หากไม่มีตลาดรองรับจะเกิดปัญหา ซึ่งหัวใจของการปลูกพืชคือ ต้องมีน้ำดี หากน้ำเยอะเกินไปก็จะมีปัญหาได้ ดังนั้น หากจะทำอะไร ต้องดูความต้องการของตลาด และประชาชนด้วย”

(ผู้นำชุมชน, 2564)

3.3 มุ่งประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมของฟาร์มชุมชน เกิดการจ้างงาน สร้างอาชีพ และรายได้

ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมของฟาร์มชุมชนจะรู้จักวิธีการค้าขาย และการจัดการตลาด สามารถนำความรู้ไปต่อยอดเองเพราะได้ให้องค์ความรู้ไปแล้ว สำหรับวิธีการ และกระบวนการนั้นจะนำไปทำต่อหรือไม่นั้นจะเป็นเรื่องของชาวบ้าน ซึ่งเจ้าหน้าที่หรือผู้เกี่ยวข้องจะไม่ไปบังคับให้ดำเนินการ

“การได้กลับไปต่อยอดทางการเกษตร ปลูกถั่วฝักยาว มะเขือหรือแตง ผู้ที่มาเรียนรู้ที่นี้กลับไปปลูกที่บ้าน โดยจะมีการไปเยี่ยมเยียน มีวิธีการสอนเรื่องของการทำสมุนไพรรักษาโรคพืชเพื่อนำไปใช้แล้วได้ผลหรือไม่อย่างไร แต่ก่อนมีการใช้สารเคมี ซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพ ปัจจุบันหากใช้สารชีวภัณฑ์หรือชีวภาพสามารถไล่แมลงได้ สุขภาพของเกษตรกรแข็งแรงขึ้น ไม่ต้องใช้ถุงมือหรือผ้าปิดจมูก โดยเอามือละลายหรือสาดลงแปลงได้เลย จึงเป็นการลดต้นทุน และไม่ต้องไปเสียเงินซื้อสารเคมีราคาแพงๆ รวมถึงผู้บริโภคได้ทานผลผลิตที่มีความปลอดภัย”

(นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร, 2564)

3.4 เพิ่มประสิทธิภาพการจัดการฟาร์มชุมชนของหน่วยงานสนับสนุนภาครัฐ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วนด้วยการส่งเสริมเกษตรกรในฐานะสมาชิกของฟาร์มชุมชนหรือผู้แทนองค์การเกษตรกรเพื่อเพิ่มโอกาสการมีส่วนร่วม เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการจัดทำแผนการจัดการฟาร์มชุมชน การพัฒนาผลผลิต การประกอบกิจการ และการตลาด การสร้างองค์ความรู้การเกษตรทฤษฎีใหม่ด้วยการรวบรวมข้อมูล ความรู้ ปัญหาอุปสรรค และการควบคุม และประเมินผลความสำเร็จของโครงการฟาร์มชุมชน ตัวอย่าง เพื่อเป็นข้อเสนอแนะการเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการฟาร์มชุมชนให้มีความต่อเนื่อง และยั่งยืนต่อไป

การอภิปรายผล

จากผลการศึกษาปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชนบ้านดอนรัก นำสู่การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยส่งเสริมการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่

1.1 เทคนิคการประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่

การจัดการฟาร์มชุมชนจะปรับไปตามสภาพพื้นที่ตามหลักเกษตรทฤษฎีใหม่ ประกอบด้วยส่วนของน้ำ โดยการขุดสระ ปลูกหญ้าแฝกที่คันดิน ทำแก้มลิงเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในตอนหน้าแล้ง ปลูกพืชน้ำ และเลี้ยงสัตว์น้ำ ส่วนของนาข้าว พืชไร่ พืชสวน มีโรงเรือน พื้นที่ใช้สอย ที่พัก และร้านค้าชุมชน นั่นคือ กินทุกอย่างที่ปลูก และปลูกทุกอย่างที่อยากกิน หากเหลือก็ขายสร้างรายได้ และมีเงินออม สอดคล้องกับการศึกษาของ กฤษณ์ สัมพันธ์เมนะสูต (2560) กล่าวว่า สิ่งบ่งชี้ในด้านศักยภาพของชุมชน ได้แก่ สมาชิกของชุมชนมีความรู้ มีทรัพยากรในการผลิตในระดับครัวเรือน มีเศรษฐกิจพอมีพอกิน ความสามารถของชุมชน คือ สิ่ง que แสดงออกในรูปแบบพฤติกรรมของการกระทำเพื่อให้เกิดประสิทธิผล และพึ่งตนเองได้

การสนับสนุนฟาร์มชุมชนตัวอย่างของหน่วยงานภาครัฐ เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตอย่างเป็นระบบส่งผลต่อการสร้างงาน สร้างอาชีพ และรายได้ให้กับคนในชุมชน เริ่มต้นการพัฒนาแหล่งน้ำควรใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง (Area-based) โดยให้ความสำคัญกับพื้นที่นอกเขตชลประทานมากขึ้น สอดคล้องกับ สุเมธ ดันดิเวชกุล (2559) เสนอแนวทางพัฒนาแหล่งน้ำในแต่ละพื้นที่จะต้องสอดคล้องกับศักยภาพ และลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่หลากหลาย เน้นการเชื่อมแหล่งน้ำขนาดใหญ่ กลาง เล็ก และแหล่งน้ำของครัวเรือนทั้งบนดิน และได้ดินเพื่อกระจายพื้นที่รับน้ำ และลดการพังพาน้ำจากแหล่งใดแหล่งหนึ่ง ทำให้คนในพื้นที่มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยแนวทางพัฒนาดังกล่าวต้องอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานราชการกับคนในพื้นที่ เพื่อให้ได้โมเดลแหล่งน้ำที่ตอบโจทย์ความต้องการของคนในพื้นที่มากที่สุด เนื่องจากต้องใช้ทั้งศาสตร์ความรู้ของหน่วยงานราชการร่วมกับภูมิปัญญา และความร่วมมือของชาวบ้านในพื้นที่

1.2 ความรู้ และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการธรรมชาติ

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน แม้มีข้อจำกัดด้านเวลา และสถานที่ จากปัญหา และความต้องการของคนในชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาของ วัชรชัย พิษผล (2549) กล่าวว่า การทำงานอะไรต้องเริ่มด้วยการเรียนรู้ก่อน มีสติจึงจะเกิดปัญญา และต้องมีการจัดการความรู้ซึ่งสามารถสร้างความภาคภูมิใจ ความมั่นคงทางอาหาร รายได้ และอาชีพของเกษตรกรอย่างยั่งยืน

จากการฝึกปฏิบัติการเรียนรู้ของสมาชิกในฟาร์มชุมชน ด้วยการลงมือศึกษา ทดลองปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ เป็นการแสวงหาความรู้กันเองในเบื้องต้น และได้รับการสนับสนุนการถ่ายทอดความรู้จากเจ้าหน้าที่ภาครัฐ สอดคล้องกับ กระทรวงเกษตร และสหกรณ์ (2559) มีแนวทางส่งเสริมความรู้เชิงปฏิบัติการเกษตร เกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ การบริหารจัดการน้ำ การจัดทำบัญชีครัวเรือน การจัดการฟาร์ม การดูแลรักษาโดยชีววิธี วิถีธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ และการปรับปรุงดิน

การเรียนรู้เกษตรอินทรีย์โดยใช้ธรรมชาติจัดการธรรมชาติแทนการใช้สารเคมีเพื่อป้องกัน และกำจัดศัตรูพืชเป็นการส่งเสริมการใช้ชีวภัณฑ์ด้วยการเพาะเชื้อ ไตรโคเดอร์มา (Trico Derma) ซึ่งเกิดจากการขยายเชื้อ โดยไม่ได้เกิดจากกระบวนการทางเคมี จึงเป็นจุลินทรีย์ชีวภัณฑ์มีชีวิต สามารถป้องกันโรคพืชได้ ซึ่งการใช้ธรรมชาติจัดการธรรมชาตินี้จะใช้วัสดุทางธรรมชาติที่หาได้ง่ายภายในชุมชน จึงมีความปลอดภัยในการกำจัดโรคระบาดในพืช และมีผลปลอดภัยสารพิษไว้จำหน่ายซึ่งเป็นจุดขายที่สำคัญ สอดคล้องกับ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2562) สรุปว่า เกษตรอินทรีย์จะปฏิเสธการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และปุ๋ยเคมี เนื่องจากสารเคมีทางการเกษตรเหล่านี้มีผลกระทบต่อกลไก และกระบวนการของระบบนิเวศเกษตรอินทรีย์เป็นการบริหารจัดการฟาร์มเชิงบวก (Positive Farm Management) และการจัดการเชิงบวกนี้เองที่ทำให้เกษตรอินทรีย์แตกต่างอย่างสำคัญจากการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีแบบปล่อยปะละเลยหรือเกษตรปลอดสารเคมี และเกษตรไร้สารพิษ การใช้สารชีวภาพป้องกันกำจัดศัตรูพืชนี้ ทำให้สามารถผลิตอาหารที่ปลอดภัยกับผู้บริโภค และช่วยฟื้นฟู บำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ในสภาพที่สมดุลตลอดไป ได้แก่ ช่วยหมุนเวียนธาตุอาหาร

ในดิน ทำให้ดินมีชีวิต ช่วยลดผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการทำการเกษตร ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ลดต้นทุนการผลิต สร้างอาชีพการผลิตสารชีวภาพเชิงธุรกิจ เป็นพื้นฐานในการสร้างเศรษฐกิจแบบพอเพียง และความสำคัญต่อด้านสังคม ได้แก่ สร้างภูมิคุ้มกันสุขภาพอนามัยให้กับผู้ผลิต ผู้บริโภค และความเข้มแข็งให้ครัวเรือน และชุมชน

1.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการงบประมาณ และทรัพยากร

การเข้าร่วม และสนับสนุนกิจกรรมการผลิตที่ปลอดภัยภายในฟาร์มชุมชน มีทั้งตัวแทนหน่วยงานราชการ ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน มุ่งเน้นความโปร่งใส และสามารถตรวจสอบงบประมาณที่ใช้สอดคล้องกับ เสรี พงศ์พิศ (2548) กล่าวว่า สิ่งที่ทำให้เครือข่ายชุมชนอยู่ได้อย่างยั่งยืนคือ ต้องมีแกนนำที่เข้มแข็ง ฟาร์มชุมชนมีการวางแผนการใช้งบประมาณอย่างเป็นระบบ มีคณะกรรมการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายที่ถูกต้อง และตรวจสอบได้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับคนในชุมชน และธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2543) ได้แนะนำหลักหลังสร้างสรรค์ชุมชนคือ พลังคนกลุ่ม ทunes และธุรกิจ ความเอื้ออาทร การเรียนรู้ และการสื่อสารมาประกอบการจัดการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.4 การบริหารจัดการคนในฟาร์มชุมชน

การบริหารจัดการสมาชิกที่มาจากต่างครอบครัว ย่อมมีปัญหา และเกิดความขัดแย้งขึ้น จึงต้องสร้างการยอมรับกับปัญหาที่จะเกิดขึ้น โดยการเคารพกติกาที่กำหนดร่วมกัน และมีความยุติธรรมในการจัดการฟาร์มชุมชน สอดคล้องกับ สมพร เทพสิทธิธา (2549) กล่าวว่า การรับฟังความคิดเห็น และเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น มีความสุจริต และกตัญญู เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่ควรพึงตนเองให้ได้ และมีความเอื้ออารีต่อกัน ร่วมมือ และช่วยเหลือกัน และ ฉลาด จันทร์สมบัติ (2550) กล่าวว่า การพัฒนาคน พัฒนางาน และพัฒนาองค์กรที่ต่อเนื่อง โดยมีความรู้ และกระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างยิ่งของการพัฒนาประเทศ ซึ่งสามารถนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์เพื่อพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างยั่งยืน

2. แนวทางการจัดการฟาร์มเกษตรทฤษฎีใหม่ของชุมชน

2.1 ส่งเสริมความคิดด้วยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเองของคนในชุมชน โดยมุ่งเน้นการผลิตให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้า ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร ลักษณะเช่นนี้เกษตรกรจะมีหลายสถานะ โดยจะเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ว่าตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกร เศรษฐกิจพอเพียงจึงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลายครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน เมื่อองค์การชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน ซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศเติบโตได้อย่างมีเสถียรภาพ จนเกิดการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

จากที่กล่าวมา เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ และประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในด้านอื่น ๆ อีกด้วย อาทิ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป สอดคล้องกับการศึกษาของ ธนาวุฒิ พิมพิทักษ์ และจันทนา ฤทธิสมบุญรัตน์ (2557) ประยุกต์แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชน มุ่งเน้นการใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่น เน้นความประหยัด ซื่อสัตย์ และความสามัคคีปรองดอง ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งหลักการจัดการธุรกิจเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำมาประยุกต์กับวิสาหกิจชุมชนทุกประเภท และขนาดกิจการได้อย่างเหมาะสม และการศึกษาของ นพพร เมธีอนันต์กุล (2549) ได้ส่งเสริมให้คำแนะนำแนวปฏิบัติ

ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิต รวมถึงการศึกษาของ สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์ (2544) ได้กล่าวว่า การดำรงชีพแบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการเข้าสู่มาตรฐานพออยู่พอกินซึ่งอาจปฏิบัติตนให้พอเพียง ยึดหลักประหยัด ให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มองค์การ ชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ และการศึกษาของ วัฒน์ ระวี (2549) กล่าวว่า เศรษฐกิจแบบพอเพียงเป็นการปฏิบัติตนให้พอเพียง ยึดหลักประหยัด และอดออม

ดังนั้น การสร้างองค์ความรู้จากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์เข้ากับเกษตรทฤษฎีใหม่เพื่อจัดการฟาร์มชุมชนตามแนวทางการศึกษานี้ ด้วยการขับเคลื่อนการเรียนรู้ตลอดชีวิตไปสู่ชีวิตที่มีความสมดุลทั้งจากภายในตนเอง เพื่อนร่วมกลุ่ม และชุมชน ควรส่งเสริมให้รู้จักคิดที่อยู่บนทางสายกลางเรื่องความพอประมาณ เพื่อสอนให้ตัวเรารู้จักความพอดี ไม่มากเกินไปน้อยเกินไป มีเหตุผลในการใช้จ่าย เป็นหนี้ได้อย่างมีเหตุผล แต่ต้องมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีด้วย

2.2 ส่งเสริมภาคเกษตรกรรมให้มีความเข้มแข็ง และยั่งยืน ควรครอบคลุมทุกมิติเชิงระบบแบบองค์รวม อาทิ การทำการเกษตร การตลาด ความปลอดภัยของสุขภาพ ความมั่นคงทางอาหาร การดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การดำเนินการต้องมีการประสานงานที่ดี และความต่อเนื่อง สอดคล้องกับการศึกษาของ เอกสุตา สารากรบริรักษ์ (2563) กล่าวว่า ภาครัฐควรเน้นการส่งเสริมให้มีความรู้กับเกษตรกร และภาคประชาชนก่อน เพื่อให้เกษตรกรสนใจ และปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรกรรมทั่วไปมาเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยี และนวัตกรรมเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดฝึกอบรม การให้เงินอุดหนุนในการศึกษาวิจัย เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้เกษตรกรเห็นความสำคัญของการทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องทำเพื่อยกระดับความสามารถในการแข่งขัน และสร้างรายได้ ซึ่งจะเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับเกษตรกรเอง และพัฒนาภาคเกษตรที่สำคัญของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

จากที่กล่าวมา ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการจัดการฟาร์มชุมชนควร 1) สร้างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการเข้าร่วมเรียนรู้ และความภาคภูมิใจของเกษตรกรในอาชีพการเกษตร 2) มุ่งประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมของฟาร์มชุมชน

การจ้างงาน อาชีพ และรายได้ สมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมของฟาร์มชุมชนมีความรู้ในวิธีการค้าขาย และตลาด และได้รับประโยชน์จากการนำความรู้ไปต่อยอดเอง โดยมีเจ้าหน้าที่หรือผู้เกี่ยวข้องให้การสนับสนุน สอดคล้องกับการศึกษาของ สุเทพ พันประสิทธิ์ (2558) กล่าวถึงปัจจัยความสำเร็จที่ภาครัฐต้องดำเนินการจัดหาเจ้าหน้าที่มาให้ความรู้กับเกษตรกรในด้านต่าง ๆ มีการนำความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอกท้องถิ่นมาปรับใช้อยู่เสมอ เกษตรกรจะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านชีวิตความเป็นอยู่ และงานอาชีพ มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่า และทำตามกำลังความสามารถที่มีอยู่ และ 3) เพิ่มประสิทธิผลการบูรณาการฟาร์มชุมชนของหน่วยงานสนับสนุนภาครัฐ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วนด้วยการส่งเสริมโอกาส และการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ในการจัดทำแผนการจัดการฟาร์มชุมชน การพัฒนาการผลิต การประกอบการ และการตลาด สร้างองค์ความรู้การเกษตรทฤษฎีใหม่เพื่อการจัดการฟาร์มชุมชน การประเมินความสำเร็จของโครงการฟาร์มชุมชนตัวอย่าง และเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการธุรกิจฟาร์มชุมชนให้มีความต่อเนื่อง และยั่งยืน สอดคล้องกับการศึกษาของ นำพล คงพันธ์ (2560) ที่กล่าวว่า ส่วนของหน่วยงานสนับสนุนต้องมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ให้ชัดเจน โดยจัดทำแผน และโครงการย่อยของตนเอง จัดทำระบบติดตามประเมินผล และสร้างตัวชี้วัดการปฏิบัติงาน และถ่ายทอดเป้าหมายการพัฒนาให้กับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทราบ ในแนวทางเดียวกัน เพื่อการบูรณาการ และประสานประโยชน์ทุกภาคส่วน รวมถึงควรเพิ่มเติมกระบวนการศึกษาร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และเกษตรกรต้นแบบ ผู้ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรผสมผสานเพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้แก่เกษตรกรในขั้นตอนก่อนรับมอบโครงการเกษตรผสมผสานต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และการปฏิบัติ

การกำหนดโครงการพัฒนาการเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชน ควรมีความสอดคล้องกับแนวทางส่งเสริมการจัดการฟาร์มชุมชนอย่างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง และควรนำกลยุทธ์การจัดการโครงการมาใช้เป็นกรอบในการควบคุม และประเมินผลการดำเนินงานส่งเสริมการจัดการฟาร์มชุมชน 7 ด้าน ได้แก่ การผลิต

ทางการเกษตร การตลาดสินค้าเกษตร การพัฒนาเกษตรกร และบุคลากรที่เกี่ยวข้อง
ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การวิจัย และพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืน และ
ด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาตัวแบบการจัดการฟาร์มชุมชนในสถานการณ์
หลังการแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่เพื่อใช้เป็นแนวทางการปรับตัวของชุมชนในปัจจุบัน
และพึ่งตนเอง

2.2 ควรมีการศึกษาความเป็นไปได้ในการนำเทคโนโลยีสมาร์ทฟาร์มเมอร์
หรือปัญญาประดิษฐ์เพื่อสร้างผลผลิตภาพของฟาร์มชุมชนอย่างยั่งยืน อาทิ สมาร์ทฟาร์ม
หรือแพลตฟอร์มในรูปแบบสมาร์ทโมบาย และคอนแทกต์ ฟาร์มมิ่ง เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณ์สัมพันธ์ เมนะสุต. (2560). *แนวทางการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน*. หนังสือพิมพ์มติชน. ฉบับวันที่ 6 มิถุนายน, น. 7.
- กรมพัฒนาที่ดิน. (2564). *คู่มือโครงการ 1 ตำบล 1 กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่ ฉบับที่ 1.
กระทรวงเกษตร และสหกรณ์*.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2561). *เศรษฐกิจพอเพียงกับภาคการเกษตร*. เอกสาร
แนะนำที่ 5/2561 กระทรวงเกษตร และสหกรณ์. นวัตกรรมดาการพิมพ์.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2559). *คู่มือปฏิบัติงานเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรการจัดการ
ฟาร์ม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (2562.) *เกษตรอินทรีย์ พลิกฟื้นวิถีเกษตรกรไทย*.
เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ <https://www.dip.go.th/files/Cluster/2.pdf> วันที่สืบค้น
3 พฤศจิกายน 2564.
- กระทรวงเกษตร และสหกรณ์. (2559). *คู่มือการปฏิบัติงานโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่*.
สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร และสหกรณ์.

- ข่าวภาคใต้ เปิดกิจกรรมฟาร์มชุมชนตำบลคอนรัก ภายใต้โครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อ.
[เว็บไซต์โลก] สืบค้นจาก <https://mgronline.com/south/detail/9600000086652> วันที่สืบค้น 30 ตุลาคม 2564.
- ฉลาด จันทรสุมบัตติ. (2550). การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน.
ภาควิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชาย โปธิสิตา. (2550). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัย
ประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ธนาวุฒิ พิมพ์กีและจันทนา ฤทธิสมบุญ. (2557). การประยุกต์ใช้แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดจันทบุรี. วารสารวิจัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต. 1(10) มกราคม-เมษายน, 1-21.
- ธวัชชัย พีชผล. (2549). รักในหลวงต้องทำเพื่อในหลวง. กรุงเทพฯ: Read & Share.
- ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2543). กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง: ประชาคม
ประชาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: โครงการจัดตั้งมูลนิธิเสริมสร้างชุมชน
เข้มแข็ง ชมรมนักวิชาการสาธารณสุข ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- นพพร เมธีอนันต์กุล. (2549). การนำแนวปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
ไปใช้ในการดำเนินชีวิต: กรณีศึกษาเกษตรกรปลูกค้า ๕.ก.ส. อำเภอวิเชียรบุรี
จังหวัดเพชรบูรณ์. ภาควิชาปรัชญาและศิลปศาสตร์ สถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์.
- นำพล คงพันธ์. (2560). องค์ประกอบความสำเร็จการทำเกษตรแบบผสมผสาน
อย่างยั่งยืน ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน. วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
หลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 60. เอกสารอิเล็กทรอนิกส์
http://www.dsdw2016.dsdw.go.th/doc_pr/ndc_2560.pdf วันที่สืบค้น 3
พฤศจิกายน 2564.
- วัฒน์ ระวี. (2549). เมื่อฟ้าโอบและแผ่นดินอุ้มขอมตามรอยบาทพ่อที่พอเพียง. กรุงเทพฯ:
แสงดาว.
- สมพร เทพสิทธิ์า. (2549). ดวงประทีปจากพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.

- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2559). ปาฐกถาพิเศษเรื่องสถานการณ์น้ำของประเทศไทย. งาน Thailand Sustainable Water Management Forum 2016. บทความสู่เกษตรกรที่ยั่งยืนบนวิถีปกติใหม่ อ้างถึงใน ธนาคารแห่งประเทศไทย. เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ https://www.bot.or.th/Thai/ResearchAndPublications/articles/Pages/Article_25Aug2020.aspx วันที่สืบค้น 3 พฤศจิกายน 2564.
- สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). พอเพียง-ตามรอยพระราชดำริเศรษฐกิจทฤษฎีใหม่. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- สุเทพ พันประสิทธิ์. (2558). การศึกษาการขยายผลทางเศรษฐกิจของชุมชนบนพื้นฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี. ศูนย์วิจัย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). เครือข่าย: ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ: สถาบันเพิ่มผลผลิตการเกษตรภาคกลางประเทศไทย. สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช.
- อัจฉรา ไพรดี. (2563). แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการฟาร์ม. เอกสารการสอนชุดวิชา การจัดการฟาร์ม.
- นนทบุรี: สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อดิศักดิ์ เหล่าพิมพ์. เกษตรทฤษฎีใหม่. [เว็บบล็อก] สืบค้นจาก <https://www.organic-farmthailand.com/the-new-theory-of-agriculture/> วันที่สืบค้น 3 พฤศจิกายน 2564.
- อภิชาติ พงษ์ศรีหุดลชัย. (2563). แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการฟาร์ม. เอกสารการสอนชุดวิชา การจัดการฟาร์ม. นนทบุรี: สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เอกสุดา สารการบริรักษ์. (2563). การส่งเสริมภาคเกษตรกรรมให้เข้มแข็งและยั่งยืน. เอกสารอิเล็กทรอนิกส์. www.krisdika.go.th วันที่สืบค้น 3 พฤศจิกายน 2564.

Edwards, W., & Duffy, P. (2014). *Farm Management*. In N. K. Van Alfen (ed.),
Encyclopedia of Agriculture and Food Systems. Oxford: Academic
Press.